

Градоначальники Одеси – представники різних національностей

Mayors of Odessa – representatives of different nationalities

Впродовж свого понад двохсотлітнього існування Одеса мала велику кількість керівників (градоначальників, голів, мерів тощо). Чимало з них запам'яталися місту та його мешканцям як справжні господарі, талановиті і мудрі управлінці, які докладали усіх зусиль для процвітання Південної Пальмири. І серед цієї когорти найяскравіших, ми зустрічаємо представників різних національностей, які зуміли надати Одесі справжній європейський шарм і перетворити її на одне з найбільших та найкрасивіших міст України. Тож про «іноземних героїв Одеси» на початку її становлення і йтиметься в даному нарисі.

During its live Odessa had a great number of governors (heads, mayors and so on). Inhabitants of Odessa remember a lot of them as real business managers, talented and wise governors which made every effort for prosperity of Southern Palmyra. At this row of the best we can see representatives of different nationalities which managed to pass to Odessa real European Charm and turn it to the one of the biggest and brightest European cities of Ukraine. So this essay is about «foreign heroes of Odessa» at the beginning of its development.

Уявімо перших осіб Одеси, представників різних національностей, тих, хто свого часу створив це місто і багато зробив для його процвітання. Навколо Одеси склалося багато легенд, але її історія – це не «одеський міф», про який так люблять писати, а історична реальність. Вільне місто з перших років свого існування набуло європейського вигляду. Такою була задумана Одеса своїми першими зодчими, так втілювався їх задум першими правителями міста.

Природно, що заснування Одеси пов'язано, в першу чергу, з ім'ям **Йосипа Де Рибаса**. Головна вулиця Одеси, в перші роки від заснування міста, називалася Гімназською, а в 1811 році стала **Дерибасівською**. Так, градоначальник Одеси з 1803 по 1814 рік, а з 1805-го ще й генерал-губернатор Новоросійського краю, герцог де Ришельє віддав шану своєму попередникові, увіковічивши його ім'я у назві вулиці, відомої нині усьому світові.

Але це тільки побічний штрих до того головного, що зробив для Одеси нащадок знаменитого французького роду **герцог де Ришельє**. Не випадково імператор Олександр I, який відвідав Одесу в 1815 році, сказав про Ришельє, що той **отримав село, а залишив після себе місто**. «Ясним розумом і тверезим розрахунком» керувався Ришельє, коли енергійно і дієво приступив до керівництва містом, а потім і всім Новоросійським краєм.

Перше завдання – порт, від якого залежало і завдяки якому процвітало місто. У 1802 році сюди прийшло близько 300 суден, а в 1805 р. – більше 1000. Ришельє просив у імператора нескінченні пільги для порту: значне зниження митних зборів; вільний транзит всіх товарів, привезених до Одеси морем, і які відправляються далі суходолом; будівництво складів, де протягом півтора року товари могли зберігатися без сплати митних зборів.

Морська торгівля, що бурхливо розвивалась, спонукала Ришельє подбати про фінансові та юридичні інституції для її підтримки. Були відкриті: розмінна каса, облікова контора і контора морського страхування товарів. А в 1808 році засновано **Комерційний суд**. Одеса ставала такою привабливою для іноземців, що в місті відкривалися одне за одним французьке, австрійське, іспанське консульства та консульство Неаполітанського королівства.

Йосип Де Рибас

Але до Одеси стікалися незліченні багатства не лише із великих просторів Російської імперії, а й з країн Середземномор'я. Воістину чарівний міст між Заходом і Сходом – ось що таке Одеса тих років!

Піклуючись про економічне процвітання міста, Ришельє в той же час, як справжній державний діяч, розумів, що без культури й освіти, місто на європейський центр не перетвориться. Його стараннями в Одесі був побудований за проектом Тома де Томона **Міський театр**, оспіваний Пушкіним: «Пора нам до опери скоріш, там п'янкий Росіні...».

Дюк Ришельє:
портрет та пам'ятник в м. Одесі

Герцог де Ришельє задумав грандіозний план створення в Одесі першокласного навчального закладу та на цю добру справу віддав всі гроші, отримані ним на державній службі в Росії. Товариш і однодумець герцога, абат Ніколь, відомий своїм педагогічним талантом, взявся за здійснення цього плану. У січні 1818 року відбулося відкриття навчального закладу, і на честь герцога він отримав назву **Ришельєвський ліцей**.

Покинувши Одесу для того, щоб стати прем'єр міні-

стром Франції, герцог де Ришельє мріяв сюди повернутися. Що вже говорити про одеситів, які зберегли пам'ять і любов до герцога Армана Еммануеля дю Плессі де-Ришельє, пам'ятаючи про його чесноти та безкорисливість, про силу духу під час чуми в Одесі, про чуйність та комунікабельність. Про Ришельє складали легенди, пам'ять про нього залишилася в створеному ним Дюковському саду, у вулиці Ришельєвській, в Ришельєвському ліцеї, в прекрасному пам'ятнику І. Мартоса в ансамблі Приморського бульвару, на п'єдесталі якого була встановлена латунна дошка:

«Герцогу Еммануїлу де Ришельє, управлявшему с 1803 по 1814 год Новороссийским краем и положившему основание благосостояния Одессы, благодарные к незабвенным его трудам жители всех сословий».

Незабаром після герцога Ришельє новим правителем Одеси і всього Півдня став один з героїв взяття Ізмаїла, оспіваний Байроном в «Дон Жуані», **граф Ланжерон**, якого в Росії називали Олександром Федоровичем. У листопаді 1815 року він був призначений градоначальником Одеси та Херсонським військовим губернатором. І це не випадково, адже до цього часу він пройшов не одну військову кампанію.

Ланжерон за характером був повною протилежністю Ришельє – в ньому більше спостерігалось військової браводи, французької легкості. Недарма сучасники озивалися про нього і з безсумнівною симпатією, і з деякою іронією: «хоробрий генерал, добра правдива людина, але розсіяний, великий жартівник і зовсім не адміністратор».

Одесити пам'ятають своїх перших градоначальників

Граф О.Ф. Ланжерон

ри і продавати їх на суворо обмеженій території, а при вивозі товарів, сплачувати мито в митниці. Для відкриття порто-франко необхідно було викопати навколо міста і порту рів глибиною в 2,1 метра і шириною 2,8. Перед ровом був споруджений вал і встановлені дерев'яні рогачі. Потім влаштовані дві митниці – на Пересипу і Молдаванці. Ці роботи обійшлися місту в 300 тисяч рублів. З 15 серпня 1819 порто-франко почало діяти. Протяжність кордону становила 24 версти. До цієї території входило все місто – від Куяльницького до Сухого лиману. Однієї старанності і наполегливості графа Ланжерона у втіленні, як сказали б тепер «проекту» порто-франко, було б достатньо, щоб зберегти його ім'я в історії Одеси.

При Ланжероні був відкритий **Ришельєвський ліцей**, другий у Росії по значущості після Царськосельського; продовжилося озеленення міста, розпочате ще братами Де Рібасами. У 1818 році Олександр Ланжерон заснував **ботанічний сад**. При ньому почала виходити **перша в Одесі газета**; було покладено початок прекрасному ансамблю **Приморського бульвару**.

І тим не менше, цей «не адміністратор», можливо, не пропонуючи до втілення власні ідеї, виявився гідним наступником герцога і з честю завершив геніальні задуми Ришельє. Саме Ланжероном була **реалізована в Одесі ідея порто-франко – «вільної гавані»**.

Довгоочікуваний указ з'явився 16 квітня 1817 при графі Ланжероні. Одеса отримала на 30 років право безмитно ввозити закордонні това-

Одеським градоначальником Ланжерон був лише до 1820 року, випросивши найвищий дозвіл відокремити цю посаду від Новоросійського генерал-губернатора, яким він залишався до травня 1823-го. Після завершення служби він жив як приватна особа в Одесі. Поїздка до Петербурга коштувала йому життя – він заразився холерою і помер 4 липня 1831 року. Графа Олександра Федоровича Ланжерона поховали в Одесі, в католицькій церкві на Єкатерининській вулиці. Пізніше більшовики влаштували в цьому храмі спортзал. Могила графа не збереглася. Але нагадують про нього в Одесі і **Ланжеронівська вулиця**, і арка від колишньої дачі графа – під склепіннями якої проходять на знаменитий **пляж Ланжерон** одесити і гості міста.

«Там все Європою дихає, віє», – писав про Одесу Олександр Сергійович Пушкін, який провів тут тринадцять місяців заслання – з липня 1823-го по серпень 1824 року. Заслання проходило при новому генерал-губернаторові Новоросійського краю, ясновельможному князю **Михайлу Семеновичу Воронцову**, що отримав цю посаду 7 травня 1823 року.

Не потрібно в черговий раз обговорювати переплетення доль цих двох людей. Один – геніальний поет, інший – не менш геніальний у

Князь М.С. Воронцов

військовому мистецтві і справі управління величезним краєм. Більшість дослідників вітчизняної історії називають час правління Воронцова «**золотим віком**» Одеси.

Оцінивши належним чином спадщину своїх попередників, створену ними за неповні 30 років існування Одеси, Воронцов взявся за облаштування Одеси і всього регіону.

Перш за все – турбота про **розвиток і зміцнення кордону порто-франко** – цього, як сказали б тепер, бренду Одеси; звуження лінії порто-франко для надійного нагляду над контрабандистською «вольницею». У 1849 році, вже після Воронцова, порто-франко продовжили на п'ять років, потім ще раз, а в 1859 році його скасували. Безмитна торгівля іноземними товарами, легальна і контрабандна, привернула до міста значну кількість купців – не тільки вітчизняних, але й закордонних. Приплив закордонних товарів зробив життя в місті дешевим і сприяв

процвітанню Одеси. Саме за часів Воронцова Одеса стала третім містом імперії, а у своїй «європейськості» і цивілізаційним новаціям навіть могла дати урок обом столицям – Москві і Санкт-Петербургу.

При Воронцові з'явилися **перші пароплави, маяк**, інтенсивно, однак з розумом, розвивалося сільське господарство – саме ясновельможний князь організував **Товариство розвитку сільського господарства Південної Росії**.

Князь Воронцов: пам'ятник в Одесі

Вихований в Англії, в країні, де «Велика хартія вольностей» з'явилася ще на початку XIII століття, князь Воронцов і на військової службі, і в ролі повновладного правителя величезного краю не терпів принизливого і жорстокого ставлення до слабких світу цього. Може й тому приріст населення Одеси поповнювався і селянами, і іноземцями. Повітря було тут іншим. Зовсім недавно прах Михайла Семеновича Воронцова і його дружини Єлизавети Ксаверівни перепоховали у знову відбудованому Спасо-Преображенському соборі. Про князя Михайла Семеновича Воронцова нагадує в Одесі багато чого – це і **пам'ятник на Соборній площі**, встановлений у 1863 році, і **Воронцовський маяк**, і **Воронцовський палац** на Приморському бульварі, і **фонд Воронцова** в науковій бібліотеці і багато-багато іншого. Зберегти б цю велику спадщину!

У 1995 році за рішенням Одеської міськради багатьом вулицям Одеси були повернені їхні історичні назви. Але не всі імена були, як то кажуть «на слуху». Так, назва вулиці Новосельського мало що говорить нинішньому поколінню одеситів. А даремно!

Микола Олександрович Новосельський (1818–1898), на честь якого через три роки після його смерті була названа Ямська вулиця (він жив на ній), був міським головою Одеси з 1867 по 1878 рік. Кримська війна, що закінчилася підписанням у березні 1856 року принизливого для Росії Паризького договору, підвела невтішні – особливо для Півдня й для Одеси – підсумки. На Чорному морі були знищені парусні кораблі повністю, а пароплавів залишилося всього вісім. Але торгівля, особливо зерном, потребувала потужного торговельного флоту. І вже в травні 1856 року флігель-ад'ютант М. Аркас і таємний радник М. Новосельський подали у високі кабінети прохання про заснування приватного пароплавства на Чорному морі. Так був створений **РОПІТ – Російське товариство пароплавства і торгівлі**. Товариство тримало в своїх руках торгівлю за кількома напрямками – Кавказькому, Кримському, Галацькому і далі – Марсельському. Не було забуте й пасажирське сполучення, у тому числі й річкове – по Дністру, Дніпру, Дону, Дунаю і навіть по Бугу. З установою РОПІТ Одеса, порт, торгівля відкрили друге дихання. Уже одна ця справа Миколи Олександровича Новосельського не могла не викликати захоплення у вдячних одеситів. І в 1867 році він

став міським головою Одеси. Перебуваючи на цій посаді кілька каденцій, Новосельський зробив для нашого міста надзвичайно багато. Не тільки створення РОПІТ послугувало увічненню його пам'яті, але й вирішення однієї з найболючіших проблем Одеси, про що знову ж таки писав О. Пушкін: «Однако в сей Одессе влажной еще есть недостаток важный; чего б вы думали? – воды».

Через п'ять років після приходу Новосельського до управління містом, в 1873 році в Одесі була остаточно вирішена проблема водопостачання. **У місто прийшла дністровська вода.** Сталося це не без допомоги англійських концесіонерів, тепер би сказали – англійських інвесторів, і **одеський водопровід в кінці ХІХ століття визнали кращим за якістю питної води.** Життя одеситів стало комфортнішим, місто розквітло своїми парками і бульварами, суттєво видозмінилося, його європейський вигляд і шарм стали ще більш очевидними.

Розвиток міської фінансової системи, народної освіти та багато іншого можна віднести до заслуг Миколи Новосельського, під час перебування його міським головою. Дбайливий господар міста, він був людиною високої культури, колекціонером, любителем театру. І повинно ж так було статися, що саме при ньому в 1873 році згорів Міський театр! І ще один сумний збіг: у середині 1990-х, коли одеській вулиці повернули ім'я Новосельського, практично зникло Чорноморське морське пароплавство (ЧМП), яке багато в чому зобов'язане саме дітищу Новосельського – РОПІТу. Цікаво, коли ж з'явиться в Одесі новий творець пароплавства, яке б дорівнювало РОПІТу або ЧМП?

Греція завжди пам'ятатиме, чим вона зобов'язана Одесі: звільнення країни від оттоманського ярма починалося саме в нашому місті, де на початку позаминулого століття виникло товариство «Філікі Етерія». Країна пам'ятає, для скількох греків Одеса стала рідним містом. Але й Одеса не забуває, яку роль в її історії, в її процвітанні зіграли сини Еллади.

Одне з найбільш знаменитих, найбільш шанованих імен в історії Одеси – ім'я **Григорія Григоровича Маразлі**, який був обраний міським головою в 1878 році і залишався ним до 1895 року.

Сімнадцять років правління Маразлі – це один з найбільш благословенних періодів в історії Одеси.

Григорій Маразлі гідно продовжив традицію, закладену його попередниками – перш за все, турбота про процвітання Одеси. Благоустрій міста при ньому досяг неймовірного для сучасників рівня – усі нові відкриття в науці та промисловості використовувалися для розвитку інфраструктури міста. **У міському освітленні почали застосовувати електрику, з'явилися міські кінно-залізні дороги** («конки» – попередники трамваїв), були **вдосконалені каналізація і водопровід**, побудована перша в Росії **бактеріологічна станція**, яку очолив І.І. Мечников...

Слідом за Міським садом і Дюковським, був створений величезний **Олександрівський парк** над морем, а також **грязелікарні** на Куяльницькому і Хаджибейському лиманах, побудована **психіатрична лікарня**. При Маразлі відбулося відкриття на місці згорілого театру нового, **Оперного** (на будівництво пішло менше років, ніж у наш час на його реставрацію), відкриття **пам'ятника О. С. Пушкіну**. Фінансове становище Одеси при Маразлі значно зміцнилося за рахунок нового оціночного податку на хутори і земельні ділянки, замість колишнього мізерного земельного збору.

Податки на нерухомість давали майже третину доходів міста, збільшувався місцевий бюджет і від нових промислових підприємств. Як і раніше, поповнення скарбниці відбувалося за рахунок так званого півкопійчаного збору, яким обкладався кожен пуд зерна, що вивозився на експорт. Якщо врахувати, що в 1880-і роки Одеса займала перше місце з експорту зерна в Росії, то можна уявити, у які суми перетворювались ці півкопійки з кожного пуда!

Спадкоємець багатого купецького роду, Григорій Григорович Маразлі увійшов в історію Одеси як **благородний філантроп і меценат**. Його благодійні діяння неможливо описати кількома рядками. Ось тільки деякі приклади. Ним була зведена **церква святих Григорія Богослова і мучениці Зої** – в пам'ять про батьків; викуплений і подарований місту колишній **палац Потоцьких** – для музею образотворчих мистецтв; за міські кошти, але в основному на кошти Маразлі, було побудовано **будівлю для публічної бібліотеки та для музею Одеського товариства історії та старожитностей** – нинішній Археологічний музей.

**Почесна нагорода Одеського міського голови
ім. Г. Маразлі**

Кілька десятків училищ і народних шкіл, перша народна безкоштовна читальня, богодільні, притулок для людей похилого віку, їдальня для безпритульних дітей, міський нічліжний притулок і багато-багато іншого – всього не перерахуєш – було створено на пожертвування Г. Г. Маразлі. Коли вже в наші дні в Одеському відділенні Грецького фонду культури відбулася виставка фотографій та листівок з зображенням будівель, споруджених

Маразлі в Одесі – а він будував подібні установи і в Греції – то стало зрозуміло: розмахом такої благодійності могли б позаздрити і по-вчитися багато сильних світу цього!

У 1875 році Григорій Маразлі отримав дворянський титул, а з ним і право на герб, девізом якого стали слова **«Честь паче почесті»**. Все своє життя Маразлі дотримувався цього девізу. **Майбутнім правителям міста він заповів продовжувати додавати хоч рядок у цьому літописі благодійності**. В Одесі збереглися будівлі, побудовані на особисті кошти міського голови, є **Маразлієвська вулиця**, на Грецькій площі кілька років тому встановлено **пам'ятник Маразлі**, а також існує **міський орден – імені Маразлі**.

Так місто вшановує пам'ять свого видатного громадянина. Після Григорія Григоровича Маразлі Одесі вже ніколи більше не пощастило мати такого міського правителя...

Цілком зрозуміло, що в межах невеликого нарису неможливо зупинитись на діяльності усіх одеських градоначальників іноземного походження. Ми запропонували вашій увазі характеристику лише найяскравіших, найдіяльніших людей, що перебували на цій посаді. Тих, хто залишили найбільш помітний слід в історії нашого міста та доклали зусиль для утвердження традицій добросусідського співіснування представників різних національностей.

Однак, вважаємо за необхідне принаймні побіжно назвати ще кілька інших імен. Так, добре відомою в Одесі була грецька сім'я **Дмитра Спиридоновича Інглезі**. В 1818 – 1821 рр. його було обрано міським головою, а також почесним попечителем Інститута шляхетних дівчат, членом Одеського комерційного суду. Дмитро Інглезі багато зробив для розвитку Одеського порту. Крім того, займаючи ключові посади в місцевих органах влади і володіючи значними коштами, він активно займався благодійницькою діяльністю. До когорти одеських градоначальників відносяться росіяни **Ларіон (Іларіон) Федорович Портнов** (1797–1800 рр.), **Іван Іванович Мигунов** (1803–1806 рр.), **Ілья Новиков** (1833–1836 рр.) та його син **Яків Новиков** (1845–1848 рр.), греки **Іван Кафеджи (Кафажи)** (1800–1803 рр.), **Іван Амвросійович Амвросіо** (1806–1809 рр. та 1821–1824 рр.), **Константин Фотьєвич Папудов** (1842–1845 рр.), а також багато інших осіб, про кого інформації збереглося вкрай мало, однак чиї прізвища вказують на іноземне походження своїх власників. Саме їм судилося залишити слід в історії нашого міста і вписати свої імена в реєстр одеських керівників.

Ігор Бринош
Едуард Петровський